

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.2.22>**Г. І. Меднікова**кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ЗАХИСНІ МЕХАНІЗМИ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ РІЗНОЇ СТАТІ

У статті наведено результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій, захисних механізмів і особливостей їхнього взаємозв'язку у студентів різної статі. Дослідження проводилось із використанням «Методики вивчення ціннісних орієнтацій» М. Рокіча в адаптації Д. Леонтьєва та опитувальника «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана, Х.Р. Конте. Проаналізовано специфіку ієрархії термінальних і інструментальних цінностей дівчат і хлопців студентського віку. Встановлено відмінності за показниками термінальних цінностей активного життя, життєвої мудрості, здоров'я, наявності гарних і вірних друзів, пізнання, свободи, щастя інших, творчості та упевненості в собі. Суттєві відмінності визначено також за інструментальними цінностями акуратності, високих запитів, непримиримості до недоліків, освіченості, відповідальності, чесності, ефективності у справах. Визначено вираженість механізмів психологічного захисту у студентів різної статі. У студентів обох статей найбільш виражено захисні механізми компенсації та заміщення, найменш виражено механізм проєкції. У дівчат-студенток, порівняно з юнаками-студентами, більш виражений захисний механізм регресії та менш виражений механізм інтелектуалізації. Під час вивчення взаємозв'язків ціннісних орієнтацій і захисних механізмів студентів визначено дві основні закономірності. Перша закономірність полягає у підвищенні інтенсивності захисного механізму за зниження значущості певних цінностей і зниженні інтенсивності захисту за підвищення їхньої значущості. Зокрема, за групою студенток зниження цінності раціоналізму супроводжується інтенсифікацією механізму заперечення, а зниження цінності краси природи та мистецтва супроводжується інтенсифікацією захисного механізму витіснення. За групою юнаків-студентів зниження цінності творчості супроводжується інтенсифікацією механізму компенсації. Друга закономірність полягає в тому, що інтенсивність певного механізму психологічного захисту зростає зі зниження значущості одних цінностей і підвищення значущості інших цінностей, що свідчить про захисний характер цих цінностей.

Ключові слова: захисні механізми, ціннісні орієнтації, термінальні цінності, інструментальні цінності, студенти жіночої статі, студенти чоловічої статі.

Постановка проблеми. Важливим складником трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві є зміни в системі цінностей та ціннісних орієнтацій населення, перш за все юнацтва та молоді, студентів як найбільш активних представників цих вікових груп. Незважаючи на досить широку представленість досліджень ціннісних орієнтацій особистості в психологічній науці, відкритими залишаються питання щодо ролі в їхній динаміці інших особистісних утворень, зокрема захисних механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними дослідниками ціннісні орієнтації та захисні механізми вивчаються як особистісні чинники та детермінанти суб'єктивного благополуччя [1], успішності самоактуалізації [2], становлення особистісної зрілості [3]. Наприклад, О.Ю. Чеботарьовою визначено типи суб'єктивного благополуччя, які базуються на специфічному сполученні ціннісних орієнтацій і захисних механізмів [1, с. 145]. Л.М. Кобильнік і Т.А. Каткова запропонували методику психологічного супроводу процесу самоактуалізації студентів, яка передбачає

усвідомлення ними власних ціннісних орієнтацій і захисних механізмів, а також їхнього впливу та процес самоактуалізації. Авторки представили дані щодо особливостей ціннісних орієнтацій і захисних механізмів майбутніх психологів і педагогів [2, с. 273–274], однак характер зв'язку між ними у дослідженні не встановлювався. Г.І. Меднікова обґрунтовує роль ціннісних орієнтацій і захисних механізмів у процесі становлення особистісної зрілості студентів тим, що ці особистісні утворення беруть участь у побудові життєвого простору людини, її суб'єктивно-об'єктивного світу [3, с. 262]. Ю.В. Овчиннікова і О.В. Гичев зазначають, що система ціннісних орієнтацій, які утворюють ядерний шар образу світу, може зазнавати якісних змін, що дає можливість особистості адаптуватися до трансформації умов життя, але внаслідок цього порушується стабільність і гармонійність образу світу загалом, що відбивається на виразності механізмів психологічного захисту особистості [4, с. 227]. Ці автори виявили взаємозв'язки між показниками значимості й доступності цінностей і виразністю механізмів психологічного захисту в

Таблиця 1

Показники термінальних цінностей студентів різної статі

№ з/п	Цінності	дівчата		хлопці		р
		$\bar{X}$	ранг	$\bar{X}$	ранг	
1	Активне життя	6,80	3	9,47	11	,006
2	Життєва мудрість	11,33	17	8,60	8	,015
3	Здоров'я	8,53	6	5,13	1	,007
4	Цікава робота	7,07	4	7,91	6	,361
5	Краса природи й мистецтва	13,07	18	14,85	18	,306
6	Любов	5,10	2	5,85	3	,830
7	Матеріально забезпечене життя	9,17	9	9,19	10	,958
8	Наявність гарних і вірних друзів	9,23	11	7,30	4	,043
9	Суспільне визнання	11,03	14	11,30	13	,764
10	Пізнання	8,70	8	11,38	14	,012
11	Продуктивне життя	8,57	7	9,93	12	,217
12	Розвиток	8,40	5	9,15	9	,424
13	Розваги	11,27	16	13,28	17	,100
14	Свобода	10,93	13	8,15	7	,018
15	Щасливе сімейне життя	4,90	1	5,75	2	,532
16	Щастя інших	11,17	15	13,26	16	,035
17	Творчість	9,20	10	13,08	15	,000
18	Упевненість у собі	10,90	12	7,43	5	,002

Таблиця 2

Показники інструментальних цінностей студентів різної статі

№ з/п	Цінності	дівчата		хлопці		р
		$\bar{X}$	ранг	$\bar{X}$	ранг	
1	Акуратність	8,60	4	11,06	15	,032
2	Вихованість	9,40	10	7,77	7	,185
3	Високі запити	9,03	7	13,64	18	,000
4	Життєрадісність	8,67	5	7,53	4	,411
5	Старанність	9,80	12	11,45	17	,158
6	Незалежність	9,17	9	7,41	2	,111
7	Непримиримість до недоліків	11,83	18	9,66	11	,023
8	Освіченість	10,77	15	7,55	5	,010
9	Відповідальність	9,60	11	6,75	1	,009
10	Раціоналізм	10,43	13	8,92	9	,210
11	Самоконтроль	10,80	16	9,09	10	,117
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	9,13	8	7,66	6	,330
13	Тверда воля	8,47	3	8,08	8	,864
14	Терпимість	8,93	6	10,40	13	,258
15	Широта поглядів	11,17	17	11,26	16	,996
16	Чесність	10,60	14	7,42	3	,011
17	Ефективність у справах	8,17	1	10,42	14	,039
18	Чуйність	8,20	2	9,94	12	,161

групах безробітних різних національностей [4]. Під час обґрунтування взаємозв'язку ціннісних орієнтацій і захисних механізмів особистості сучасні дослідники спираються на фундаментальні праці представників різних психологічних напрямів і шкіл, але вкрай бракує емпіричних досліджень характеру цього зв'язку, зокрема студентської молоді.

Мета статті полягає у визначенні особливостей ціннісних орієнтацій, захисних механізмів та їхньому взаємозв'язку у студентів різної статі.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 113 студентів Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, з яких – 60 дівчат і 53 хлопця. Дослідження здійснювалося з використанням «Методики вивчення ціннісних орієнтацій» М. Рокіча в адаптації Д.О. Леонтьєва і опитувальника «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана, Х.Р. Конте. За математико-статистичної обробки даних використано U-критерій Манна-Вітні, кореляційний аналіз за методом Пірсона.

Аналіз ієрархії термінальних цінностей дівчат студентського віку показав, що найбільш значущими для них виступають цінності щасливого сімейного життя, любові, активного життя, цікавої роботи, розвитку. Наступні позиції від більш значущих до найменш значущих посідають цінності здоров'я, продуктивного життя, пізнання, матеріально забезпеченого життя, творчості, наявності гарних і вірних друзів, упевненості в собі, свободи, суспільного визнання, щастя інших, розваг, життєвої мудрості, краси природи та мистецтва.

Ієрархія термінальних цінностей хлопців-студентів характеризується такою послідовністю цінностей: здоров'я, щасливе сімейне життя, любов, наявність гарних і вірних друзів, упевненість у собі, цікава робота, свобода, життєва мудрість, розвиток, матеріально забезпечене життя, активне життя, продуктивне життя, суспільне визнання, пізнання, творчість, щастя інших, розваги, краса природи та мистецтва (табл. 1).

Дівчата-студентки, порівняно із студентами чоловічої статі, більше цінують активне життя, пізнання, щастя інших і творчість. Хлопці студентського віку, порівняно з дівчатами, більшого значення надають цінностям життєвої мудрості, здоров'я, наявності гарних і вірних друзів, свободи, упевненості в собі (табл. 1).

В ієрархії інструментальних цінностей дівчат студентського віку цінності розташувалися в такому порядку: ефективність у справах, чуйність, тверда воля, акуратність, життєрадісність, терпимість, високі запити, сміливість у відстоюванні своєї думки, незалежність, вихованість, відповідальність, старанність, раціоналізм, чесність, освіченість, самоконтроль, широта поглядів, непримиримість до недоліків у себе та інших (табл. 2).

Студенти чоловічої статі найбільшого значення надають таким інструментальним цінностям, як відповідальність, незалежність, чесність, життєрадісність, освіченість. Менш значущими виявилися такі цінності: сміливість у відстоюванні своєї думки, вихованість, тверда воля, раціоналізм, самоконтроль, непримиримість до недоліків у себе та інших, чуйність. Найменше цінують хлопці-студенти терпимість, ефективність у справах, акуратність, широту поглядів, старанність, високі запити.

Порівняння значущості інструментальних цінностей студентів різної статі показало, що для дівчат-студенток більш важливими виявилися цінності акуратності, високих запитів, ефективності у справах, а для хлопців-студентів – цінності непримиримості до недоліків у себе та інших, освіченості, відповідальності, чесності (табл. 2).

У роботі М. Рокіча наводяться дані, згідно з якими чоловіки більш високо цінують матеріальну забезпеченість, свободу, суспільне визнання, високі запити, ефективність у справах, раціоналізм. Для жінок більшу значимість мають цінності впевненості в собі, життєвої мудрості, терпимості, життєрадісності, акуратності, чуйності [5, с. 57–58]. За даними Д.О. Леонтьєва, чоловіки більше цінують здоров'я, матеріальну забезпеченість, цікаву роботу, продуктивне життя, тверду волю й життєрадісність, а жінки – упевненість у собі, творчість, чуйність, терпимість, широту поглядів, освіченість [6, с. 9]. Аналіз особливостей ціннісних орієнтацій сучасних студентів, здійснений у дослідженні О.В. Лобзи, показав, що для дівчат, порівняно з юнаками, більш значимі такі цінності, як активне життя та матеріально забезпечене життя, а для юнаків більш значимою цінністю виявилось щасливе сімейне життя [7, с. 326]. Отримані нами результати, порівняно з даними щодо особливостей ціннісних орієнтацій осіб різної статі, представленими в дослідженнях інших авторів різних років, відображають трансформації цінностей представників жіночої та чоловічої статі, зокрема студентів, які відбуваються під впливом змін суспільної свідомості в сучасному світі.

Порівняння результатів, отриманих під час дослідження захисних механізмів у студентів різної статі, показало, що у студентів обох статей найбільш виражені захисні механізми компенсації та заміщення, найменш виражений механізм проєкції. Відмінності між групами студентів різної статі спостерігаються за захисними механізмами регресії та інтелектуалізації: механізм регресії більш виражений у дівчат, а механізм інтелектуалізації у хлопців (табл. 3).

Під час вивчення взаємозв'язків ціннісних орієнтацій і захисних механізмів за групою студенток визначено прямі кореляції показників захисного механізму заперечення і цінності раціоналізму

($r = 0,418$; $p < 0,01$), захисного механізму витіснення і цінності краси природи та мистецтва ($r = 0,376$; $p < 0,01$). Захисний механізм регресії прямо пов'язаний із цінністю сміливості у відстоюванні своєї думки, поглядів ($r = 0,459$; $p < 0,01$), а обернено з цінностями продуктивного життя ($r = -0,385$; $p < 0,01$) і терпимості ($r = -0,390$; $p < 0,01$). Захисний механізм проєкції прямо пов'язаний із цінністю здоров'я ($r = 0,343$; $p < 0,01$), а обернено – з цінностями високих запитів ($r = -0,462$; $p < 0,01$) і незалежності ($r = -0,378$; $p < 0,01$). Захисний механізм заміщення прямо пов'язаний із цінністю життєрадісності ($r = 0,351$; $p < 0,01$), а обернено – з цінністю життєвої мудрості ($r = -0,378$; $p < 0,01$). Захисний механізм реактивного утворення прямо пов'язаний із цінністю життєвої мудрості ($r = 0,488$; $p < 0,01$), а обернено – з цінностями вихованості ($r = -0,522$; $p < 0,01$) і чуйності ($r = -0,399$; $p < 0,01$). Зв'язків ціннісних орієнтацій із захисними механізмами компенсації та інтелектуалізації за групою дівчат не визначено.

Таблиця 3

Показники захисних механізмів студентів різної статі

Захисні механізми	дівчата	хлопці	p
Заперечення	78,74	79,30	,748
Витіснення	66,64	66,69	,843
Регресія	88,53	73,78	,000
Компенсація	88,74	86,41	,319
Проєкція	57,84	56,67	,651
Заміщення	86,38	84,44	,951
Інтелектуалізація	62,17	72,78	,035
Реактивне утворення	77,14	71,78	,334

За групою студентів чоловічої статі визначено пряму кореляцію показника захисного механізму компенсації та цінності творчості ($r = 0,365$; $p < 0,01$). Захисний механізм регресії прямо пов'язаний із цінністю високих запитів ($r = 0,357$; $p < 0,01$), а обернено – з цінностями життєрадісності ($r = -0,396$; $p < 0,01$) і чуйності ($r = -0,409$; $p < 0,01$). Захисний механізм проєкції прямо пов'язаний із цінністю пізнання ($r = 0,356$; $p < 0,01$), а обернено – з цінністю життєрадісності ($r = -0,389$; $p < 0,01$). Захисний механізм заміщення прямо пов'язаний із цінністю цікавої роботи ($r = 0,381$; $p < 0,01$), а обернено – з цінністю упевненості в собі ($r = -0,449$; $p < 0,01$). Механізм інтелектуалізації прямо пов'язаний із цінностями матеріально забезпеченого життя ($r = 0,384$; $p < 0,01$) і чуйності ($r = 0,371$; $p < 0,01$), а обернено – з цінністю розвитку ($r = -0,419$; $p < 0,01$). Захисний механізм реактивного утворення прямо пов'язаний із цінністю незалежності ($r = 0,394$; $p < 0,01$), а обернено – з цінностями щастя інших ($r = -0,372$; $p < 0,01$) і старанності ($r = -0,402$; $p < 0,01$). Зв'язків цінніс-

них орієнтацій із захисними механізмами заперечення та витіснення за групою хлопців не визначено.

Під час інтерпретації отриманих даних слід зважати на те, що ранги значущості цінностей у методиці М. Рокіча мають обернене значення, отже, на їхній позитивний зв'язок із захисними механізмами вказує негативний коефіцієнт кореляції. Зважаючи на це, можна спостерігати, що відповідно до отриманих результатів за групою студентів чоловічої статі зростання цінності творчості супроводжується зниженням інтенсивності захисного механізму компенсації. За групою дівчат-студенток така ж закономірність спостерігається щодо цінностей раціоналізму та краси природи і мистецтва: зростання цінності раціоналізму супроводжується зменшенням інтенсивності механізму заперечення, а зростання цінності краси природи та мистецтва – зменшенням напруженості механізму витіснення. Можна припустити, що в цьому випадку йдеться про прийняті особистістю суспільно схвалювані цінності, дотримання яких не викликає тривоги і не потребує задіяння для усунення цієї тривоги механізмів психологічного захисту.

Друга закономірність спостерігається під час аналізу взаємозв'язків, які характеризуються інтенсифікацією певного механізму психологічного захисту під час зниження значущості одних цінностей і підвищення значущості інших цінностей. До прикладу, за групою юнаків-студентів підвищення інтенсивності механізму регресії спостерігається під час зменшення цінності високих запитів і зростання цінності життєрадісності та чуйності, підвищення інтенсивності механізму проєкції – під час зменшення цінності пізнання і зростання цінності життєрадісності, підвищення інтенсивності заміщення на тлі зменшення цінності цікавої роботи і зростання цінності упевненості в собі. За групою дівчат прикладом може слугувати інтенсифікація механізму регресії на тлі зменшення цінності сміливості у відстоюванні своєї думки, поглядів і зростання цінності терпимості, чуйності та продуктивного життя, інтенсифікація механізму реактивного утворення під час зменшення цінності життєвої мудрості і зростання цінності вихованості та чуйності.

У роботі М.С. Яницького описано зміни системи ціннісних орієнтацій, за яких зниження значення цінностей самореалізації, спричинене їхньою фрустрацією, супроводжується підвищенням рівня значущості інших цінностей, які виконують захисну функцію, наприклад цінності розваг [8, с. 110]. Подібну захисну функцію ціннісних орієнтацій як фільтра, крізь який проходить тільки інформація, що не потребує суттєвої перебудови всієї системи особистості, описує у своїй роботі Т.В. Слотіна [9, с. 183]. За результатами нашого

дослідження описана М.С. Яницьким динаміка ціннісних орієнтацій супроводжується змінами напруженості захисних механізмів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено відмінності у значущості термінальних і інструментальних цінностей за групами студентів різної статі. Дівчата-студентки, порівняно зі студентами чоловічої статі, більшою мірою цінують активне життя, пізнання, щастя інших, творчість, акуратність, високі запити, ефективність у справах. Хлопці студентського віку більшого значення надають цінностям життєвої мудрості, здоров'я, наявності гарних і вірних друзів, свободи, упевненості в собі, непримиримості до недоліків у себе та інших, освіченості, відповідальності, чесності. У студентів обох статей найбільш виражені захисні механізми компенсації та заміщення, найменш виражений механізм проєкції. У дівчат-студенток, порівняно з юнаками, більш виражений захисний механізм регресії та менш виражений механізм інтелектуалізації. Під час вивчення взаємозв'язків ціннісних орієнтацій і захисних механізмів студентів визначено дві основні закономірності. Перша закономірність полягає в підвищенні інтенсивності дії захисного механізму за зниження значущості певних цінностей і зниженні інтенсивності захисту за підвищення їхньої значущості. Друга закономірність полягає в тому, що інтенсивність певного механізму психологічного захисту зростає зі зниження значущості одних цінностей і підвищення значущості інших цінностей, що свідчить про захисний характер цих цінностей. Фрустрованими цінностями, що потребують захисту, за групою дівчат-студенток виявились цінності сміливості у відстоюванні своїх поглядів, здоров'я, життєрадісності, життєвої мудрості, а за групою юнаків – високих запитів, пізнання, матеріально забезпеченого життя, чуйності, незалежності.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у вивченні взаємозв'язків ціннісних орієнтацій та механізмів психологічного захисту у студентів різних спеціальностей.

Література:

1. Чеботарева Е.Ю. Индивидуально-типические характеристики субъективного благополучия. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия : Акмеология образования. Психология развития.* 2015. Т. 4. Вып. 2 (14). С. 142–147.
2. Кобильник Л.М., Каткова Т.А. Психологічний супровід процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівців. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.* 2015. Вип. 30. С. 268–278.

3. Меднікова Г.І. Становлення особистісної зрілості студентів: монографія. Харків : Вид-во «Діса-плюс», 2015. 288 с.
4. Овчинникова Ю.В., Гычев А.В. Структура ценностей и психологические защитные механизмы у безработных (этнокультуральные аспекты). *Научно-педагогическое обозрение. Pedagogical Review*. 2019. № 6 (28). С. 227–233.
5. Rokeach M. *The nature of human values*. New York : Free Press, 1973. 438 p.
6. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. Москва : Смысл, 1992. 17 с.
7. Лобза О.В. Взаимосвязь ценностных и смысложизненных ориентаций с уровнем выраженности психического состояния и смысложизненного кризиса в юношеском возрасте. *Психологические проблемы смысла жизни и акме: Электронный сборник материалов XXIII симпозиума I* под ред. Г.А. Вайзер, Н.В. Кисельниковой, Т.А. Поповой. Москва : ФГБНУ «Психологический институт РАО», 2018. С. 324–328.
8. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. 204 с.
9. Слотина Т.В. Психология личности : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 304 с.

Mednikova H. I. Defense mechanisms and value orientations of the male and female students

The article presents the empirical research results of value orientations, defense mechanisms and features of their interrelation of the students of the male and female students. The research has been conducted by means of "Method of value orientations research" by M. Rokich adopted by D. Leontiev, questionnaire "Life Style Index" by R. Plutchik, H. Kellerman, H.R. Conte. The specificity of the hierarchy of the terminal and instrumental values of the male and female students is analyzed. The differences in indicators of the terminal values of active life, life wisdom, health, the presence of good and faithful friends, cognition, freedom, happiness of others, creativity and self-confidence are determined. The essential differences are also identified in the instrumental values of accuracy, high demands, intransigence to shortcomings, education, responsibility, honesty, efficiency in business. The severity of psychological defense mechanisms of the male and female students is determined. Students of both the male and female students have the most pronounced defense mechanisms of compensation and substitution and the least pronounced mechanism of projection. Compared to the male students, the female students have more pronounced protective mechanism of regression and less pronounced intellectualization mechanism. When studying the interrelation of value orientations and protective mechanisms of the students, two main patterns are identified. The first pattern is to increase the intensity of the defense mechanism while decreasing of the significance of certain values and decreasing of the intensity of protection while increasing of their significance. So, for a group of the female students, the decrease in the value of rationality is accompanied by intensification of the mechanism of denial, and the decrease of the value of the beauty of nature and art is accompanied by intensification of the defense mechanism of repression. In the group of the male students, the decline in the value of creativity is accompanied by intensification of the compensation mechanism. The second pattern is that the intensity of a certain mechanism of psychological defense increases with the decrease of the significance of some values and increase of the importance of other values, which indicates the defense nature of these values.

Key words: *defense mechanisms, value orientations, terminal values, instrumental values, female students, male students.*